

מסיפור עמיתי לסיפור אנוני

הקבלה ל"היה העקוב למישור"

הסיפור "היה העקוב למישור" הוא אחד הסיפורים הראשונים שכתב עננו, והוא סיפורו הראשון שיצא לאור בספר מיוחד (בהוצאת י. ת. ברנר). בן כ"ד שנה היה עננו בכתבו את הסיפור הזה, ובמשך ארבעה ימים כתבו מאות נתי פרסם הסיפור בפעם הראשונה בשנת תרע"ב בגליונות "הפועל הצעיר", נת פרסם במקורו עוד שלוש פעמים, ובפעם האחרונה ב"כל סיפוריו" בשנת תרצ"א, ואף על פי שדרכו של עננו לחזור וללכת שוש כל סיפור וסיפור ליטוש אתר לייטוש, עד שלפעמים פושם הסיפור את צורתו הישנה ולובש צורה חדשה למרי (השוה למשל, את "הנדה" במתן ראד שון ב"התקופה" ובמתן אחרון ב"כל סיפוריו"), הנה ב"היה העקוב למישור" לא נגע עננו אחר כך כמעט כלל (מלבד שינוייסגנון קטנים) והניחו כבנתינתו. זכה סיפור זה להתרגם יותר מכל שאר סיפורי עננו (לשש לשונות), ובכמקור כך בתרגומו נתקבל בשמחה ובהתלהד כוח על הקוראים והבקורת באחד, אפילו ויצירותיו הנדולות סימריהעמידה, "הג דח", "הכנסת כלה" ו"בלבב ימים", לא האפילו על סיפור זה, שנכתב בימי הרפו ברבים ממשורריאמת לפניו שאב עננו מנככי העם והעלה ניצוצות היצירה העממית למדרגת יצירה אמנותית קיימת. כמסורד הפלאמי צירלס די גוסטר, שצידד את הכדיחות העממיות על "טיג אולנשפינגל" ועשאן גפוס אמנותי של עם הפלאמים, כנגדתה שצר במחזה העממי על דוקטור פאוסטוס את יצירתו הנצחית, כך לש עננו בשיחות עם וקיפל בעיריפותו לדמות עולם שלם ב"הכ נסת כלה" — גפוס של ישראל בגלות פולין.

הרבה נכתב על עננו, אבל כמעט שלא נחקר כלל. יצירתו מורכבת ומשוה בעת אלפי גוונים, דקים מן הדקים, והאנ ליות עדיין לא התחילה. שלושה כלים עיקריים לכך: תורת-הנפש, תורת הלשון ותורת ח"ן, ובשלתם עדיין לא התחילו להשתמש להקר יצירתו. (תכמת ההיסבור ריה והגיאוגרפיה לא תועילו הרבה כח קירה זו, שהרי דקא זה מיוחד את עננו שהשכיל להעלות את המאורעות והדמויות לסעלה מן המקום והזמן, להפ שים צורתם המקרית-מציאותית ולעשו תם סמלעו).

אחד התפקידים המוסלים על תוקרי ספרותנו הוא, לגלות את המוטיבים העי ממוים הגנוזים ביצירת עננו, לכדוק מה מצא היצר לפניו בפי העם ומה צורה קיבל המוטיב העממי בסיפוריו, לא על הדבר, כי הרבה שאב עננו ממקור רות שבעל-פה, ישר מפי העם. רבים ממעיינות אלה דללו בינתיים, וקשה מאד יהיה עתה לעמוד עליהם במקורם. גם המקורות שכתב שמהם שאב עננו, לא כל עין תשוה, כי עמוק-עמוק חפר עננו עד שדלה את כרגליהו, והחוקר שירצה לעמוד על מקורותיו יצטרך לצלול כמים אדירים.

זה כבר היתה הרגשה בלבי, שהסיפור "היה העקוב למישור" מיוסד אף הוא על שוחת-עם שהיוצר העלה אותה למד רגת גפוס, ומשתוקק הייתי לעמוד על המקור העממי, לדעת מה מצא האמן לפניו וכיצד זיקקו, זיככו וצירפו בכד נשמתו. השוקתי זו נתמלאה באקראי כעלמא.

לפני שנים אחדות עוסק הייתי בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי שבירד שלים בבדיקת ספרים קטנים של סיפורי מעשיות בעברייטיש שנרפסו במורה אירופה כאמצע המאה שעברה. ביניהם נדמנה לידי וחברת קטנה, בת עשרים וארבעה עמודים ביידיש, שרפסה כוארשה בשנת 1855. וזה שער הת-

את ירושת הדרשו, סך חמשת אלפים מאלער עם כנדים ושען טוב. שכי לניקלסבורג והתחילו בעסק, אף הצליחו. ור' צדוק לאחר שמכר את כתבי-המלצה, התנפלו עליו שודדיליל ולקחו את כל אשר לו והוא יצא מידיהם כל עוד נפשו בו. התבייש ר' צדוק לשוב לעירו כאין כל, פנה לליטא ולפולין ונעשה קבצן כאחד הקבצנים. לימים נזדמן לויל-נה וזור על הפתחים כדרכו. הכירו סוחר גדול שהיה מסתחר עפו לפניו בניקלס-בורג, הלכישו כראוי, נתן בידו להוצאות-הדרך ושלחו לעירו. משבא לעירו שמע, שיש באותו יום חג ברית-מילה בבית הנגיד ר' לוי הרוזין, והלך תחילה לשם, למעור את לבו. הניע לשם בין השמשות ואיש לא הכירו, והוא ישב למעור בין הקבצנים. ר' לוי הרוזין זה היה האיש שנשא את אשת ר' צדוק לאחר שהניעה אליה השמועה על מות בעלה, והברית ברית הבן אשר ילדה לו. לאחר הסעודה יצאה הילדת מחדרה בידה שק פרוטות נחושת, לחלקן בעצם ידיה לעניים. הכירה ר' צדוק ושטט את כובעו על עיניו, שלא תראה את פניו ימיד קט ועמד לכרות, אבל המשת עיכב בידו. סבורה היתה הילדת, שפנעה בכי בודו בנדבה קטנה, והוסיפה ל, והוא עדיין רוצה לברות. אז הסיר המשרת את הכובע מעל ראשו והאשה הכירה אותו מיד. התילה התעלפה, כי חשבה שחזר מעולמי-התוהו. לאחר שנהעוררה מהתעל-זותה הורה ר' צדוק שמכר את כהבי ההמלצה. האשה מתה מהמת בושה וצער יד' צדוק הודה מניקלסבורג לעולם.

זה תורה הסיפור העממי, ועתה נפנה נא לסיפור האמנותי "היה העקוב למי-שור".

בסיפור העממי מאבד ר' צדוק את כל רכישו לפתע-פתאום מהמת שריפה מן השמים, ואילו אצל עננו יורד מנשה חיים פנכטיג לאמילאס ובדרך הטבע עננו מצייר בצבעים עמוקים ביותר את "היורד" ודרך ירדתו. הדבר מתחיל בהתהרות שבינו ובין תנווני אחר, המ אלצת אותו, לשם נצחנות, להוסיף על שכירות חגגתו. הוספה זו היא התור הקטן בפרנסתו שסופו למרוח את כל ספינתו. כדי להתגבר על מטרעה קטנה זו הם סתחילים מוסרים גם בלי ריעה, הפסד נורד הפסד וירידה כרוכה בירידה. כדי לכסות על הירידה הם מתאמצים להעלות את רמת-חיותם יתר על מידתם, ויורדים על ידי כך יותר ויותר. אנו רואים את הירידה לכל שלכיה האמנים ולכל קיפוליה הנפשיים הדקים. תפקיד מכריע בירידה זו ממלאה האשה, שכ בודה וכבוד בעלה חביבים עליה מנופה. רוב הפרס הראשון של "היה העקוב למישור" (כשליש הסיפור כולו) הוא דיוקן "היורד", שאף-על-פי שהוא כאן תנווני בעידה גליציאית אפשר לתחו ענין לכל "יורד" בכל זמן ובכל חברה. אדם המתאמץ להתגבר על פגיעה קטנה ופתך כך הוא שוקע ממדרגה למדרגה, אדם שנתערער שיוגריהמשפל כנפשו ובניגחיו מחמוטס והולך, אדם המובע לעיניו, ככיבול בידו עצמו, ובאמת בכוח נורל ספיר הסוהפו תהומות.

בסיפור העממי יוצא "הנשרף" לדרך ובכוח כתבי-ההמלצה החשוב אשר בכיסו הוא מצליח לקבץ ארבעת אלפים מאלער בפשך תקופה קצרה. המספר העממי מת אר כל זאת בעמוד אחד קטן ואינו שואל את עצמו כלל, כיצד נעשה זה ר' צדוק הנכיר האמת עליו תולע רוגיל בעושר ובכבוד למקבץ-נדבות מצליח. ובוראי שאין לו ענין לדעת או לספר, מה התר-הש כנפשו של הנגיד הנדבן, שנעשה בדיש-נעונד סחור על פתחי נדיבים. ואילו מנשה חיים בפרס השני של "היה

העקוב למישור", אפילו לאחר שיצא לדרכו דרך היסורים, אינו עוד קבצן כלל, כתבי-ההמלצה מונח בכיסו כאבן שאין לה הופכין ומשהוא בא לעיר הראשונה בדרכו, אין הוא הולך לבית-המדרש או לבית הפרנס או לבית הרב, כדרך מקבצי נדבות, אלא רגלו מוליכות אותו מאליהן לחנות, שהיה רגיל לקנות בה את סחור-רתו בימים המוכיבים. הוא עצמו עדיין לא חש בשינוי הנורא שכתייו, ובעיר התיא עשה מנשה חיים כמה ימים בלי שום פעולה אלא מתוך מלבושו על חנם ומסוך על שולחן אחרים ועולמו חשוך בעדו ואינו רואה ומכחין אם במושב רעים הוא יושב או לחם חסד הוא אר כל. אך לאט-לאט מתחיל מנשה חיים לקבל נדבות-יד, ואף זה לא בזכות כתבי-ההמלצה אלא בכוח הנפש הופה שבן והשיחה הנאה שבפיו. ואחרי כל אלה אין הוא מצליח בקבצנותו יותר משהצי לית בחגגתו, ורשבעו כלה ומנשה חיים והלך, הגויות ושוקים יודוון ועיר מתים ועבורו והוא מושך עליו דהמי הכריות וכיסו ריק כשהיה ואין לו אפילו כדי לשגר לאשתו העלובה לשבת הבאה, וכשם שירד לפניו לאמילאס מעשרו, כך הוא מתחיל עתה יורד לאמילאס ממדרגי תו, מעני מכובד המשתדל, שההא ישיד בתו קרובה לצפון. לקבצן בין הקבצנים היושבים אצל הכיור, אבל עדיין לא חדר הנגע למעסקי-נפשו, עיר מאד גדול מאיר בו, הוא, משתוקק ומחאה ימצפה לשוב לביתו לפקוד את נוחי, ושוב הוא שוקע והולך בגלל השוקתי לשוב לקדמתו, כי מתוך שהוא רוצה לשוב אליה בידים מלאות, הוא מובע מתוך מידת הקבצנות. ובשעה שהחשוקה לשוב לאשתו גוברת בלבו ביותר, מתחילה ראשית המרגייה האיומה כמכירת כתבי-ההמלצה.

בשעה מכרעת זו נשיבנא ונשווה את הסיפור העממי ליצירה האמנותית. כסי פור העממי אנו מוצאים את ר' צדוק תוזר לביתו ובכיסו סך גדול של ד' אלף פים דוגרים, ועל פתח מתוודחפצי הוא מוכר בקלות-דעת ללא כל צורך את כתבי-ההמלצה, שנכוחו עשה את כל החיל הזה, כדי להוסיף לעצמו עוד מאה זהובים, ואנו חייבים להאמין, שזהו אותו ר' צדוק שהיה לפניו אדם, מהרד בטצי ווח", אדם אשר, שמו יצא לתהילה בעירו בנדבותיו ובצדקותיו, ואילו ביצירה האמנותית זוכר מנשה חיים כרנע המכריע את קריינדיל טשארני אשר תו, ומעיו המו לה, בדמויו הוא עומד דת לפניו, בעצם חנה ויהדותה" והוא "כואב ומצטער בצרתה של אשתו, נוגח ובוכה מאין יכוא עזרו וישוב אליה". כרנע זה של חולשה-הכורה מופיע הקבצן המפתה אותו למכור את כתבי-ההמלצה כמלאך מושיע ומראה לו את הדרך לשוב לאשתו ולנער את הקבצנות מעל עצמו בכת-אחת. ואחרי כל אלה אנוס הקבצן-השטן להשתמש בכל מיני פיתויי ערמוניות ושדולף-פיקחיה עד שהאוחב התמים מתפתה לו ומוכר שמו, כדי לני-אול את נשמתו מטים הקבצנות ואת יהדותו מיון העיוגו.

משמכר את כתבי-ההמלצה הוא הלך ליריד לשקוביץ להתחיל בהקמת הריסוי תיו. עוד הוא משחעשע כיצד על פלארי היריד וכבר מתחיל על החמא סתלחה לו זוגרל עצמו פועם בלבו מתוך פמור נוח בעל-המגום שביריד, ולא עוד אלא שמתחילה מקננת בו הרגשה, שלא הור עיף כחטאו כלום. בכל ימי נרודיו, לא האירה לו ההצלחה פנים, ודווקא עתה כשנדרמה לו שלכר ניער אבמ הקבצנות מעל רגליו ותואי ניגש לאהלי הסוחרים לשם משא-ומתן, הם משליכים לו נדי-בות. בה בשעה צפו דכדוכי לעשו

דים, טעשיות ושמעות, אגדות וסיפורי-דים, ותכל משולב באריג של אפוסים, כי השכיל עגנון להלכיש את סיפורו העמוק, סיפור שאין בו פרט קטן ללא הכרה נפשי, צורה של שיחת-עם, כאילו נשמעה מפי אחד סגיר, צורה של חכמת-עם האומרת שאין חכמה ואין עצה ואין תבונה לנגד ה' ואין האדם החבוש יכול להתיר עצמו מבית-האסורים. אבל — הורה לנו עגנון האמן — יכול הוא להי-פוך את בית-האסורים עצמו למקדש טוהר.

סוף דבר: צדוק פיקאנטע בסיפור העממי היא פיגורה מיכאנית המשתנה עם כל מאורע חדש, והמאורעות מתרח-שים לפתע-פתאום לפי צורך המספר. מנשה חיים ביצירתו של עגנון הוא אדם חי וסובל ומקווה, ואף שהנורל רודפו ודוחפו ממרחפה למרחפה, אין הוא חדל להיות אדם אפילו לרגע קט, ואת זה הפוצים שהכתירו הנורל כי הוא נישא כנאון ולבסוף הוא עושה אותו לנורודים של סרבן אהבה טהורה, אשר רק הנברא בצלם מסוגל לה.

אברהם יערי

שנודמן לו בקצה העיר. משנכנס לתחומי העיר ואין בני עירו מכירים אותו, הוא אומר „גם זו לטובה, כי מי יראה אותי ראשונה בשובי אל עירי, הלא קריינדיל טשארני“. ובשמעו תוך כדי הליכתו זו לביתו את כל הנעשה, הוא משיב פניו אחר ושכ כלעומת שבא. ורק לאחר שהגיע שוב אל מחוץ לעיר בכה מנשה חיים „דמעותיו הראשונות אחר אסונו“. בשעה שהתקרב מנשה חיים ביותר לחוף מבטחיו, התמוטט עליו הבנין כולו, ובשעה שאיבר הכל מצא את עצמו משעה שיצא מנשה חיים מביתו ירד ממדרגה למדרגה, ועם כל נסיון להת-עלות שקע עשר מעלות אתונה. ועתה עם כבות נחלת-תקות אחרונה כלבבו, נדלקה בקרבו אש חדשה, אש יסודי-אהבה ללא-תחלת, אש אוכלת את הנוף ומצרפת את הנשמה. איוב היה לשירי-השירים.

לא ננעתי כאן אלא כמסמנים העיק-ריים של „יהיה העקוב למישור“ בהש-יאהד לסיפור העממי, והן נוסף על כל זה משופץ סיפורו של עגנון משלי-הדיוט ואמרות-מוסי, מאמרי-הזו"ל ופתי-גמיינשים, אמונות-המונים (שיחית-חסר

קשוב אליה ולהתיר את כבלי עיגונה. והוא מתחיל הכל מבראשית, מקבץ ומצי-רה פרוטה לפרוטה ושם פעמיו אל עיר-מגורי אשתו.

ועתה בהגיענו לשיא הטרגדיה: מתבלט ביתר עוז ההבדל העצום שבין הסיפור העממי והיצירה האמנותית. בסיפור הע-ממי אין ר' צדוק רוצה לשוב לביתו כלל, ומשנשלח על ידי הנכיר מוילנה והוא מניע לעירו, אין היא מכוון את פניו לבית אשתו אלא הולך עם הקפצנים ליהנות מסעורת ברית-מילה בבית זר ואינו חושש כלל, שמא יכירוהו בני-העיר. בא-לשם ודאָה את הנעשה, הוא שומט כובעו, שלא תכירו אשתו ולא יענישוחו על מעשהו. משהכירוהו והודה על חטאו, מדיחים אותו מן העיר. נידח חזר לעיר ונידח יצא הימנה. ואשתי מתה בינתיים מחמת בושה יצעה.

מנשה חיים ב„יהיה העקוב למישור“ שב לאשתו ובדרך ירונו לבו בקרבן. בהגיעו סרוב לפתוח-תשובתי אין הוא יכול ללכת עוד מרוב פעימת רגליו. בדי-יבני אין הוא רואה אלא את אשתו ואיני שומע אלא את קולה. מעיצם הכיסיפים הוא מחליק אפילו את הכלב הניכח

ורלגתו סתוך עיניו ומידה הכנעה יתרה לו שנתרגל בה מיום שנשתקע בעניות רחמנא ליצלן, והם הם נתנו לעון למעות שלא נתכווין אלא לכפש נרבה... ורעח הצלחה החל לפעמו פתאום במחנה הסותרים וישלך לו כל אחד אגורת בסף למען ילך לו". כדי להמתיק את מרירות נפשו ולהשכיח את תוגת-לבו, הוא מנסה לאכול לשובע ולשתות לרוויה, ובנסיונו זה להתרומם מדכרוך נפשו הוא שוסע עוד יותר, כי אין הוא יכול לאכול עוד אלא למלא ברסו ולא לשתות, אלא להשתכר, ובשכבו שיכור באשפה נגנב כל כספו הימנו. בסיפור העממי מופיעים סיר אחרי מכירת כתב-ההמלצה שידדי-ליל ושוללים הר' צדוק את כל אשר לו. ואילו אצל עגנון כאילו סיפה מנשה חיים את כספו בידיו סמש, כי למח שתה לשכרה, והוא לא רצה אלא להטביע את התוגה המבצבצת מבין ריסי עיניו. דלא כר' צדוק בסיפור העממי הנופל אחרי השרידה לתוך יאגש ומתחיל „נסחף מעיר לעיר ללא שום תכלית“, לא כמו עדיין כל המאורות בנשמתו של מנשה חיים, עוד קריינדיל טשארני רומות לו סכעד החשכה וסודצת לו